

Kedves tagtársaim, tisztelt emlékező megjelentek!

Mikszáth Kálmán sírjánál állunk, főleg Palócföldről érkezettek, azért, hogy halálának 107. évfordulóján emlékezzünk rá.

Nagyon szerencsésnek érzem magam, hogy közel negyven éve abban az iskolában taníthatok, amelyik Mikszáth nevét viseli, és hagyományaiban mélyen gyökerezik az író élete és munkássága.

Bár természettudományos érdeklődésű – biológia-kémia szakos tanár – vagyok, de nagyon szeretek olvasni – és igazán kedvelem Mikszáth műveit és örökös elnökünk tanácsát megfogadva rendszeresen olvasom is azokat. Mostanában újra elővettem a Jó palócokat és a Tót atyafiakat – megunhatatlanok a novellái.

Március 2-án merült fel bennem az a gondolat, hogy vajon Mikszáthnak volt-e Arany Jánossal személyes kapcsolata, találkozása, irodalmi kapcsolódása. Azt hiszem a legegyszerűbb az lett volna, ha megkérdezem Praznovszky Mihályt erről, de arra voltam kíváncsi, hogy talállok-e valamit abban a rövid időszakban, melyben a két író szakmai életútja átfedést mutat, hiszen Arany János 1817-ben született és 1882-ben hunyt el, Mikszáth pedig harminc évvel később született és az irodalmi áttörése 1880-81-ben történt. Ha ezt nem is sikerült megtalálnom, de érdekes és szép párhuzamokat fedeztem fel Arany balladáinak témája és Mikszáth novelláinak tematikájában. Ebben az összehasonlításban vállalt nagy részt kollégám dr. Bálintné Hübner Judit.

A mai emlékezésen ezt szeretném bemutatni a diákjainkkal együtt, akik részleteket mondanak, ill. olvasnak fel – a 107-170-200 év kötelez bennünket.

Arany felfogása szerint a ballada a líra körén belül marad meg – de erősen tárgyiasult módon. Egyik bírálóiban kifejti, hogy

„természete a balladának (s annál inkább, minél népiesb), hogy nem a tényeket, hanem a tények hatását az érzelemvilágra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragicumát fejezi ki mennél erősebben”.

Erről vall 1853-ban (a leggazdagabb balladaévben) (Tisza Domokoshoz írt levél)

„Idegen érzelmeket helyesen tolmácsolni: a legnehezebb feladat költőnek. Ki kell vetköznie saját énjéből, egy egészen más egyén világába kell áthelyezkednie; szóval a legnagyobb tárgyiasság mellett lírai érzelmeket költeni: ez nem könnyű dolog. Saját örömeiket, fájdalomukat önteni dalba vagy elégiába: ez inkább sikerül; idegen lelkiállapotokat eposzilag vagy drámailag feltűntetni: ez sem olyan nehéz; de lírai fokra emelni: valóban az.”

Aranynak valóban ezért volt szüksége a balladára, hogy saját énjéből „kivetkezhessen” és „egy egészen más egyén világába” áthelyezkedhessen.

Mikszáth 2 kötetéről írja Németh G. Béla:

„Tematikájuk jórészt a népköltészeté. Nem a népmeséé vagy az elbeszélésé, hanem a líráé, dalé, balladáé, románcé, siratóé. Egy-egy sors, jellem, helyzet lényegét villantják meg egy-egy kiemelt drámai élethelyzetben.”

A zárt paraszti világ, a falusi közösség, e közösség választott bírái elítélik a bűnt, de szánalmat éreznek a bűnös iránt.

Figyeljük meg, hogyan ítéli meg a bűnt az Ágnes asszonyban a bíróság, majd a kemény ítélet hogyan változik meg az asszony tébolyának felismerésekor.

Hogy belép, a zöld asztalnál
Tisztos öszek ülnek sorra;
Szánalommal néznek ő rá,
Egy se mérges, vagy mogorva.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

"Fiam, Ágnes, mit miveltél?
Szörnyű a bűn, terhes a vád;
Ki a tettet végrehajtá
Szeretőd ím maga vall rád."
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

"Ő bitón fog veszni holnap,
Ő, ki férjedet megölte;
Holtig vizen és kenyéren
Raboskodva bünhödöl te."
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Körültekint Ágnes asszony,
Meggyőződni ép eszérül;
Hallja a hangot, érti a szót,
S míg azt érti: "meg nem örül."
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

De amit férjéről mondtak
A szó oly visszásan tetszik;
Az világos csak, hogy őt
Haza többé nem eresztik.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Nosza sírni, kezd zokogni,
Sűrű záporkönyve folyván:
Liliomról pergő harmat,
Hulló vizgyöngy hattyu tollán.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

"Méltóságos nagy uraim!
Nézzen Istent kegyelmetek:
Sürgetős munkám van otthon,
Fogva én itt nem ülhetek."
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

"Mocsok esett lepedőmön,
Ki kell a vérfoltot vennem!
Jaj, ha e szenny ott maradna,
Hová kéne akkor lennem!"
Oh! irgalom atyja ne hagyj el.

Összenéz a bölcs törvényszék
Hallatára ily panasznak.

Csendesség van. Hallgat a száj,
Csupán a szemek szavaznak.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

"Eredj haza, szegény asszony!
Mosd fehérre mocskos lepled;
Eredj haza, Isten adjon
Erőt ahhoz és kegyelmet."
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Mikszáth novellájában, miután tisztázódott a tényállás, a bíró nem csak semmisnek nyilvánítja az ítéletet, hanem kegyes hazugsággal vigaszt nyújt a naiv, ártatlan Bede Erzsinek.

„- *Jól van, lányom - szól halkán és szelíden –, hanem megállj csak, most jut eszembe...*

Széles tenyerét homlokára tapasztja, s úgy tesz, mintha gondolatokba mélyedne.

- *Igen, igen, nagy tévedés van a dologban. Hibás írást küldtünk hozzátok...*

Nagy, méltó szeméit élénken emeli fel a lány az öregre, s mohón szól közbe:

- *Lássák, lássák!*

Olyan fájó szemrehányás van hangjában, hogy az öreg elnök megint a zsebkendőhöz nyúl. A kegyetlen ember egészen el van érzékenyülve. Odalép a lányhoz, megsimogatja gyöngéden azt a hollóhaját a fején.

- *Odafönt másképp tudódott ki az igazság. Eredj haza, lányom, tisztelem édesanyádat, mondd meg neki, hogy Anna nénéd ártatlan volt.*

- *Gondoltuk mi azt! - suttogá, s kis kezét szívéhez szorította.*”

Ugyanazok a vétkek, bűnök is előfordulnak Arany egy-egy balladájában és Mikszáth novellákban. Arany kései remek a Tengeri hántás. A balladában a kukoricahántás közben egy falusi elbeszélő Dalos Eszti és Tuba Ferkó történetét mondja el, a tudatlan, hiszékeny szerelmes lány teherbe esik, szerelme elhagyja, szégyenében a halálhoz menekül. Mikszáth a Tóth atyafiak egyik történetében ugyanilyen esetet mond el, a fiatal lány teherbe esik az uraságtól, bánatában, szégyenében a folyóba ugrik, a kisdedit azonban életre szánja.

*Szomorún jár, tébolyog a mezőben,
Nem is áll jól semmi dolog kezében;
Éje hosszú, napja bágyadt,
Szive sóhajt - csak egy vágyat:
- De suhogjon az a munka! -
Te, halál, vess puha ágyat.*

*Ködös őszre vált az idő azonban,
Török is már a tengerit Adonyban;
Dalos Eszter csak nem jött ki:
Temetőbe költözött ki;
- Az a Lombár nagy harangja! -
Ne gyalázza érte senki.*

*Tuba Ferkó hazakerült sokára,
Dalos Esztit hallja szegényt, hogy jára;
Ki-kimén a temetőbe*

Rossz időbe', jó időbe':

- Kuvikol már, az ebanya! -

„Itt nyugosznak, fagyos földbe.”

„- Nézzen meg hát engem - rebegi fojtott hangon, egész testében remegve, vacogó fogakkal, melyek olyan fehérek, mint az alabástrom. - Ó, nézzen meg engem, hajamat, szememet, halovány arcomat, s mondja el majd neki, őneki szegénynek, hogy én milyen voltam...

Az öreg Istóknak sohasem volt ilyen esete: sötét éjszakában deli, sugár leány hozzásimul, félig vállára roskadva, és azt mondja neki:

- Ó, nézzen meg engem!”

És figyeljük a történet folytatását az Arany balladában: a vándorlásból visszatérő Tuba Ferkó megtudja, mi történt, egyre furcsábban érzi magát, nem találja helyét, hangokat hall, mindezt nem tudatosított büntudata okozza, az ő sorsa is tragikus.

Maga Ferkó nem nyughatik az ágyon,

Behunyt szemmel jár-kei a holdvilágon,

Muzsikát hall nagy-fenn, messze,

Dalos Eszti hangja közte,

- Ne aludj, hé! vele álmodsz -

Azt danolja: „gyere! jöszte!”

Nosza Ferkó, felszalad a boglyára,

Azután vidorabb lesz, majd sebesebb

Kapaszkodnék, de nem éri,

Feje szédül: mi nem éri?...

- Tizenkettőt ver Adonyban:

Elég is volt ma regélni. -”

Lohad a tűz; a legények subába -

Összebúznak a leányok csuhába;

Magasan a levegőben

Repül egy nagy lepedő fenn:

Azon ülve muzsikálnak,

Furulyáznak, eltünőben.

Mikszáth novellájában, a Tímár Zsófi özvegyiségében a hűtlen férj megbánja vétkét, megutálja önmagát, visszatérne asszonyához. A találkozás előtti percek feszültségét már nem tudja elviselni, ugyanúgy lezuhan a templomtoronyról, mint Tuba Ferkó.

Amott jön! Zsófi az! A vénasszony mellette ügető léptekkel, éppen most fordul be a faluba.

Szíve nagyot dobbant, majd összeszorítja valami, keze megreszket, szeme elhomályosul.

- Hohó, Péter! Föltetted-e már?

- Melyik gombra tegyem föl?

A vén ács elsápadt, a toronyablakban keresztet vetett magára, s szomorúan dűnnyögé:

- Teheted már akármelyikre!

Nem volt ott több gomb egynél. Azt a szédülő ember láthatja csak kettőnek, háromnak. Tudta, mi következik.

Eszeveszetten rohant le a grádicsokon; tudta, mire leért, azalatt már Péter lent lesz... még messzebb lesz - a túlvilágon.

Egyszerre értek a torony alá férj, feleség. Csakhogy az egyik a magasból, halva.

Szerelem, szenvedély, féltékenység, gyűlölet, erőszak, titkosnak hitt, ám napvilágra kerülő kapcsolat szerepel Arany kései remekében: a Vörös Rébékben.

Babonás, komor paraszti világot fest le a ballada, melyben a titokzatos, állandóan munkáló gonosz a legszebb kapcsolatot is megmérgezi. Hűtlen lesz az asszony, a férj nem fogadja el megcsúfolását, feleségét elzavarja, többszörös gyilkossá válik, majd az erdei vadak martaléka lesz.

"Asszony, ördög! vidd apádnak
Haza ezt a gyermeket -
Ne! a varjut (hol a puskám?)
Útra meglövöm neked."
Varju azt se mondja: kár!
El sem is rebbenti már:
"Hess, madár!"

Híre terjed a helységben:
"Tudjátok, mi az eset?
Pörge Dani egy *varjút* lőtt
S *Rebi néni* leesett!"
Rebi lelke nem vón' kár:
De, mint varju, visszajár
Hess, madár!"

Bujdosónak kín az élte;
Reszket, ha levél zörög:
Felvont sárkányt vesz kezébe,
Hajtja éh: "megállj, görög!"
Varjú mind' kiséri: "kár!...
Fennakadsz te, szép betyár!"
"Hess, madár!"

"Most ebédre, hollók, varjak
Seregestül, aki van!
De szemét ne bántsa senki:
Azzal elbánok magam."
Fekete volt; mint bogár:
Asszony ott sír: "mégis kár!
Hess, madár!"

Hűtlen, sőt kétszeresen hűtlen asszony a Szegény Gélyi János lovai c. novella nőalakja: Vér Klára. A férj egy beszélgetést kihallgatva gyanút fog, gyanúja beigazolódik, eluralkodik rajta az indulat, a fájdalom, az azonnali büntetés belső parancsa: felesége és önmaga életét veszi el.

Ereszté a gyepelőt ellankadó keze mindig jobban, jobban... mint a siető szél, ha felhőket vinne, vágatnak szilajon Gélyi paripái; nem is paripák már, a szörnyű sebesség összegyúrja őket egy fekete szárnyá, amely röpül... röpül... Nem is szárny az, de a megvadult halál!

- Irgalom, segítség! Ó, tartsd azt a gyeplőt! - sikolt fel Vér Klári. - Itt a hegyszakadék, jaj, ott is egy örvény!...

- Verjen meg az isten; de meg is fog verni!

- Ó, tartsd azt a gyeplőt, édes uram, férjem!

Tartotta is, de csak míg kioldta rajta a bogot. Csetentett a szájával, s egy lóriasztó szisszentést hallatott:

- Gyi Tündér! Ráró!

Aztán odahajította két kibontott gyeplőszarát a Bokros és Villám nyaka közé...

Bűn és bűnhődés: mindkét nagy alkotó műveiben vissza-visszatérő téma, tudjuk, az irodalomnak az ókor óta egyik nagy témája.

Arany balladáiban és Mikszáth novelláiban a másik ember életének kioltása a legnagyobb vétek a bűnök hierarchiájában, ám a két nagy lélekbúvár megmutatja, hogy kisebb bűnnel is beláthatatlan következménye lehet.

Arany kései ballada-korszakának remeke a Tetemre hívás. A középkorba helyezett titokzatos történetben Kund Abigél nem emelt kezét szerelmére, talán szerette is, de felelőtlen játékával, ingerkedésével a halálba üzte őt. Szavaival ártatlannak vallja magát, ám a lélekben és az elmében már elindult a bűntudat által kiváltott pusztítás.

*„Bárczi Benőt én meg nem öltem,
Tanum az Ég, s minden seregi!
Hanem e tört én adtam neki.*

*„Bírta szívem' már hű szerelemre, -
Tudhatta, közöttünk nem vala gát:
Unszola mégis szóval „igenre”,
Mert ha nem: ő kivégzi magát.
Enyelegve adám a tört: nosza hát!”*

S vadul a sebből a tört kiragadja,
Szeme szokatlan lángot lövell,
Kacag és sír, s fennvillogtatja
S vércse-visongással rohan el.
Vetni kezét rá senki se mer.

Odakinn lefut a nyílt utca során,
Táncolni, dalolni se szégyell;
Dala víg: „Egyszer volt egy leány,
Ki csak úgy játszott a legénnyel,
Mint macska szokott az egérrel!”

Mikszáth egyik elbeszélésének hőse, a nagy művészi erővel megformált Olej Tamás szintén „kis bűnös”. Egy gyöngye pillanatában meginog, elárulja magáról, hogy juhái talán értékesebbek számára, mint lánya, és már nem tud visszakozni. Kegyetlenül megbünteti magát: az aklot a juhokkal együtt felgyújtja, ő maga elbujdosik, soha nem kerül elő.

„Mélyen lehúzta kalapját szemére, ne lásson alóla semmit, úgy ment ki az akol ajtaján. Midőn kiért, kétszer fordítá meg a kulcsot az ajtózárbán, mint mindig tenni szokta éjszakára, de amit sohasem tett meg azelőtt, most egyenesen a vályú melletti kúthoz lépett, s a kulcsot egy nagy sóhajjal a kútba dobta.

Most már a dologhoz látott, bár már sötétedni kezdett. Az udvaron egy boglya száraz nád volt, azt emberfölötti gyorsasággal hordta szét, s az akol körül állítá föl, tömötten, vastagon.

És mikor mindennel kész volt, felölté cifra halináját, és meggyújtá a nádat vagy hat helyen: egy nagy égő kévét pedig, fölhágván a létrára, a takarmánnyal telerakott padlásra dobott.

A szél mohón kapott a vígan lobogó tűznyelveken, s egy pillanat alatt óriásokká nevelte.

A híres brezinai bacsa pedig futott tüskön, bokron keresztül irány, cél nélkül; vissza sem nézett többé... Minek is? Tudhatta úgyis, mi történik. Amerre futott, mindenütt világos az erdő, mintha fényes nappal lett volna. Messzebb azután, ott, hol a sűrű fákon át nem tudott hatolni a tűzfény, valami csodálatos, hernyóalakú állatok szálltak a levegőből arcára, mik csípték és viszketegséget okoztak... Egyet megfogott futtában, markába vette, hogy megvizsgálja, mi! Nem hernyó volt, hanem fekete pernye, mit idáig hozott a szél a brezinai égő akolról...

És a brezinai bacsa egyre futott. A jó Isten tudja, hol fog megállni?...”

A két nagy alkotó tárgyalt műveiben hasonló a hiedelmek, babonák, sejtelmes féltranszcendens motívumok nagyarányú felhasználása.

Mikszáth – éppúgy, mint Arany a Vörös Rébékben vagy a Tengeri-hántásban – költői anyagnak tekinti a babonák világát, mely a társadalmilag jellemző, mitikus világképből gomolyog elő.

A Vörös Rébék címadó alakja a babonák sötét világából jön, illetve repül elő, hol asszony, hol madár alakjában bukkan fel, magyarázat, megfejtés nincs, az egész közösség a fenyegető rossz, a balvégzet, a viszály hírnökének tartja. Jött, jelen van, elpusztíthatatlan, mindig itt lesz.

*"Vörös Rébék általment a
Keskeny pallón s elrepült -"
Tollászkodni, már mint varju,
Egy jegenyefára ült.
Akinék azt mondja: kár!
Nagy baj éri és nagy kár:
Hess, madár!*

*Vörös Rébék általment a
Keskeny pallón: most repül;
Egy varjúból a másikba
Száll a lelke, vég ne'kül
S kinek ő azt mondja: kár!
Nagy baj éri és nagy kár:
Hess, madár!*

Mikszáth két kötetének novelláiban lépten-nyomon megnyilvánul a palóc nép babonás hite.

A néhai bárány Boriskája a homályos megérzés rémületét éli át Sós Pál uram közelében; összerezzen, és mintha Cukrit látná úszni a levegőben.

Kocsipál Gyuri a nyári szárazságban a Szent Mihály lovát lopatja el a majornoki temetőből: „*lévén annak elégetése csalhatatlan módja a záporoső kierőszakolásának az égi hatalmasságoktól*”. Bizi apó minden ügyében- dolgában égi büntetést lát, hogy aztán – lelkiileg megtisztulva – minden változásban az isteni kegyelmet fedezze fel.

A Galandáné asszonyom c. novellában pedig fő cselekményszervező elem a babona. Palyus kontraktust ír alá az ördöggel, Galandáné boszorkány hírében áll, a Luca-nap (melynek éjszakáján majd a borzalmak történnek) bővelkedik a népi hiedelmekben és babonás előkészületekben, éjfélkor vérfagyasztó kísértetjárás zajlik a temetőben, mely egyszerre borzasztja el és nyugözi le a történet kisfiú elbeszélőjét. Az eset kivizsgálására a falu potentátjaiból alakult bizottság dolgvégezetlenül távozik, hiszi is nem is Galandáné magyarázatát.

„A palóc nép babonás, szereti a misztériumokat, hisz az ördögben és rémlátomásokban. Egy sötét holló röpdös fölötte: a végzet. Szárnya suhogását találgatja. Titkos, homályos köd veszi körül, s hova el nem lát a szem, benépesíti a helyeket árnyakkal, borzalmas, csodálatos dolgokkal. Fantasztikus népmesék elhullatott morzsáit összegyűrja, s azok hitté keményednek lelkében.

Én magam is dajkamesékkel szíttam be a babonát, s hiszek benne. A tapasztalatok világossága csak megszüriktette a fekete háttért, de nem oszlatta el, mert emlékszem még, sohasem megy ki a fejemből a szegény Palyus.”

Befejezés

Végezetül ejtsünk néhány szót a két író életútjáról. Mikszáthot Aranytól egy nemzedéknyi idő választotta el, érdekes, hogy amennyivel később született, majdnem annyival később halt meg.

Származásukban, indulásban, lelki-testi alkatukban, politikai nézeteikben, szereplési vágyukban különböztek.

Viszont mindkettejük útja kis faluból, kis városból vezetett a fővárosba – néhány állomás érintésével. Mindkettejüket elismerte koruk kitüntetéssel, címekkel – rangokkal.

Egyikük sem tudott elszakadni szülőföldjétől, Arany alig néhány éves fővárosi tartózkodás után erősen vágyakozik vissza Nagyszalontára, terve egy kis birtok vásárlása férjes lánya közelében. Ez a vágy lánya halála után erőtlenné vágyik és csak emlékként él.

Az Epilógusban így vall erről:

Egy kis független nyugalmat,

Melyben a dal megfoghat,

Kértem kérve:

S ő halasztá évrül-évre.

Csendes fészket zöld lomb árnyán,

Hova múzsám el-elvárnám,
Mely sajátom;
Benne én és kis családom.

Munkás, vidám öregséget,
Hol, mit kezdtem, abban véget...
Ennyi volt csak;
S hogy megint ültessek, oltsak.

Idősödvén Mikszáth is egyre inkább vágyakozik gyermekkora színhelyére. A vágyakat tervek követték, és a horpácsi birtok megvásárlásával az író visszatért ősei földjére.

Arany fájdalommal, belenyugvással élte le utolsó éveit, Mikszáth gazdag életutat tudva maga mögött, - magánéletet és írói pályát – az elvégzett munka örömeivel élhette utolsó éveit.

Pár héttel halála előtt a jubileumi beszéd utolsó mondataiban így búcsúzott hallgatóságától:

„Szeretnék mindenkinek valami szépet mondani, ... ami szívüknek jólesik, és azt hiszem, hogy el fogom találni. El fogom találni azt, amire mindnyájan dolgoztak egy esztendő óta, amit célul tűztek ki, amit látni akartak, ezt tudniillik, hogy most már végső köszönetemet kifejezve mondjam: méltóztassanak hazaoszolni azzal a tudattal, hogy láttak ma végre egy boldog embert.”